

Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, c.1, IST 1994

Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", İslam Ansiklopedisi, c.6, IST 1992, s.69

Halil İnalçık, "Eyalet Yönetimi ve Tımar Sistemi "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300–1600, IST 2003 s.108

Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", Osmanlı, 6, Ankara 1999, s.77.

Makalelerinden kısmen özetlenmiştir.

- Osmanlı Taşra Teşkilatına Dair Notlar -

Genel olarak taşra teşkilatı

Bir uç beyliği olarak 13. Asrın sonlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlı beyliği kısa zamanda devlete dönüşmesi timurun ihtilaline rağmen kendini toparlayıp büyük fütuh hareketiyle cihan devleti haline gelmiştir. Bu gelişme çizgisinde padişahlarında etkileri olmuştur. Osmanlı fetih geleneğinin en önemli özelliklerinden biri fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadı idariyi temsilen bir beyin (subaşı) tayin edilmesidir. Bu uygulama taşra idaresinin temelini oluşturmuştur. Orhan gazi 1. Murat ve Bayezid zamanlarında gerçekleştirilen fetih hareketleriyle Osmanlı devleti hayli gelişmiş ve teşkilatlanmada hızlanmıştır. Yıldırım Bayezid ile başlayan merkeziyetçi devlet yapısı ve anlayışı fatih sultan Mehmet ile en mükemmel şekline ulaşmıştır. Fatih geniş Osmanlı ülkesinde bu merkeziyetçi yapıyı sağlamak ve özellikle eyaletlerin merkeze bağlanmasını sağlamlaştırmak maksadıyla Osmanlı devlet yapısında önemli değişiklikler yapmıştır. Bunların başında (kul sisteminin) bütün ağırlığıyla benimsemesi gelmektedir. Osmanlı zamanında ortaya çıkmış olmamakla birlikte daha önceki İslam ve Türk devletlerinde askerlik ve ordu teşkilatında kullanılan bu sistem fatih tarafından aynı zamanda bütün ağırlığıyla kullanılmıştır. Bu arada hariç tutulan tek saha hukuk ve diyanet sahası olmuştur. Osmanlı taşra teşkilatı uzun v çeşitli dönemlerden geçtikten sonra 16. Asırda Rumeli Anadolu Arabistan ve kuzey Afrika'da en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Osmanlı eyalet idaresi daha önceki Türk İslam devletlerine ait birçok temel unsuru almıştır. Ancak bu teşkilat hayli geliştirilmiştir. İdari teşkilatlanmada en geniş idari birim olarak bilinen eyaletten sonra sancaklar kazalar nahiyeler gelir.

Osmanlı devletinde toplum sınıfı

Bu dönemde ulaşılan yüksek seviyenin bazı problemleri de beraberinde getirdiği Osmanlı devletinin merkeziyetçi idaresini sarsan gelişmelerin olduğunu da gözlemlenmektedir. Osmanlı devletinde toplum sahip olduğu çeşitli haklar ve üstlendiği vazifeler bakımından asker ve reaya olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır.

Askerler yönetici kadroyu oluşturmaktadır. Reaya ise devletin vergi kaynağının temelini oluşturan ziraatçı, esnaf, tüccarlardan oluşmaktadır. Bu ikisi arasındaki denge özellikle Osmanlı taşra teşkilatının temel meselesi olmuştur. Reaya fırsat buldukça askeri zümreye dâhil olmaya çalışmış devlet ise bu kapıyı tamamen kapatmamakla birlikte çok sıkı denet prensiplerle reayanın askeri sınıfa katılmasını zorlaştırmış ve önlemeye çalışmıştır.

Osmanlı taşrasını etkileyen unsurlar

1. 16. Asırda Anadolu'da yaşanan nüfus patlamasıdır. Artan nüfusu mevcut topraklar besleyememiş, birçok kimse bağlı olduğu toprağı bırakarak şehirlere gelmeye başlamıştır.(çift bozan) taifesi olarak bilinen bu zümreler şehirlerde genellikle medreseye talebe(suhta-softa) olarak girme yolunu denemişler bunu başaramayanlar sekban ve sarıca olarak vezir beylerbeyi ve ancak beylerinin kapı halkının arasında yer almışlardır. Böylece anadoluda büyük bir çift bozan kitle ortaya çıkmıştır.

2. 1580'li yıllarda Avrupa tüccarları tarafından Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasasına fazla miktarda sürülmesi piyasayı sarstı. Arz talep dengesi bozuldu. Osmanlı tüccarları Osmanlı devletinden halkın ve üreticinin elindeki ham maddeyi ve mamul maddeyi Osmanlı esnafının verdiği fiyatın üstünde alınca yerli esnaf mal bulamaz ve alamaz oldu. Devlet pek çok ham madde ve mamul madde için ihraç yasağı çıkarttıysa da etkili olamadı.
3. 1578 de başlayan ve uzun süren Osmanlı İran savaşları 1593-1606 arasında devam eden Osmanlı Avusturya savaşları Osmanlı maliyesini iflas ettirdi. Devlet bir taraftan reyaya yeni vergiler koyarken diğer taraftan akçenin içindeki gümüş miktarını azaltarak akçenin değerini düşürdü. Bu para kapı kuluna verilince isyan çıktı. Buna önyak olan bazı devlet adamları asker tarafından parçalandı.
4. 1578 Osmanlı İran 1593-1606 Osmanlı Avusturya savaşlarına toprağını terk edip çift bozan olmuş(kapısız levent) olarak boşa gezen geniş bir kitle katıldı. Ancak savaş sona erdikten sonra bunlar boş kaldılar ve Anadolu'ya dağılarak eşkıyalık hareketlerine başladılar. İşte bütün bu olumsuz gelişmeler Osmanlı taşrasını etkiledi ve geleneksel yapısını bozdu.
5. 16. Asır sonları ve 17. Asır süresince celali isyanları da Osmanlı taşrasında dengeyi bozan en önemli harekettir asrın sonunda (karayazıcı Abdulhalim) hareketi devleti çok meşgul etmiş Anadolu'da etrafına bir hayli levent ve sekban toplamış, asi büyük huzursuzluğa sebep olmuş, ancak 1602 de bertaraf edilmiştir. Karayazıcıdan sonra bu isyan hareketleri bitmemiş, 17. Asır boyunca peş peşe(deli hasan, canpolatoğlu âli paşa, gürcü abdulnevi) gibi asiler Anadolu'nun değişik bölgelerinde türlü bahaneleri ileri sürerek isyan etmişlerdir ve etrafında bir hayli gayri memnun levent sarıca sekban toplayıp taşra düzenini alt üst etmişlerdir.
6. 17. Asırdan itibaren devlet çeşitli milli gelirleri bu arada boşalan timarları sipahilere dağıtmak yerine iltizama vermeye başlamış, bu durum sipahiler arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Bir süredir taşrada asli görevleri askerliği bırakarak iktisadi ticari faaliyetlerde bulunan kapıkulları yani yeniçeri ve sipahiler nüfuzlarını da kullanarak bir nevi iltizamları elde etmeye başladılar. Bu durum ayrı gelir kaynaklarına sahip olmak isteyen şehrin ileri gelen esnaf ve ayan ile kapıkulu arasında bir menfaat mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Böylece de çok değişik olayların ve gelişmelerin sonunda merkez -taşra dengesi bozulmuş ve eyalet idaresi bir daha eski kıvamına gelmemiştir.

Taşrada yöneticiler

Ehli örf ve ehli serf bu arada umera ve ulema olmak üzere ikiye ayrılır. Ehli örf sürmesinden yöneticiler olarak: beylerbeyi sancak¹ beyi subaşı kapı kethüdası Metesellim muhasıl mutasarrıf ayan voyvoda çorbacı, dizdar, derbentçi,yasakçı,kocabaşı sayılır.

Ehli serf zümresinden ise: kadı müftü naib nakibüleşraf kaymakam mütefelli cabi imam hatip müderris vaiz sayılabilir.

¹ F. Emecen, Sancak teriminin Bursa'nın fethinden sonra anılmaya başlandığını ve idâri taksimatın ana birimi haline geldiğini söyler. (Feridun M. Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da Osmanlı Sancaklarının Kuruluşu'na Dair Bazı Mülâhazalar", Belleten, LX/227, Ankara 1996, s.86.)

İdari birimler

Osmanlı devleti Anadolu Rumeli ve Arabistan olmak üzere başlıca 3 ana bölgeden oluşturulmaktadır. Buralarda temel idari birim eyalettir. Ancak 3 kıtada geniş topraklara sahip olan Osmanlı devletinde eyalet dışına özel statüsü olan yerler bulunmaktadır.

1 Mekke ve Medine(Haremeyn) : Eyalet statüsüyle doğrudan merkeze bağlı olmayıp emirlik emaret olarak H.z peygamber soyundan gelenler tarafından idare edilmiştir.

2. Kırım: Osmanlıya bağlı bir hanlık olarak yönetilmiştir.

3 Afrika: eyalet statüsünde olan Tunus Cezayir ise önceleri beylerbeylik daha sonrada Tunus; beylerbeyi cezayirde: dayı'lar tarafından idare edilmiştir.

4 Eflak ve Boğdan: Voyvodalık ile idare edilmekte olan stratejik öneme sahip bu yerlerin yöneticileri topladıkları voyvodalık divanı ile kendi bölgelerini idare eder ve buralarda dava dinlenir mali idari kararlar alınır buraların yöneticileri halkın güvendiği yerli Hristiyan ailelerden seçilirdi.

Taşrada aileler

17. asır ortalarından itibaren özellikle Arap diyarında (salihane) ile idare edilen eyaletlerde bazı köklü ailelerin beylerbeyliği irsi olarak elde ettikleri görülmektedir. Nitekim bunlardan Azamzadeler Şam'da Celilzadeler Musul'da karamanlılar Trablusgarp'ta Hüseyinler Tunus'ta uzun süre aile olarak eyalet yönetimini ellerinde bulundurdular. Ayrıca 18. Asırdan itibaren Anadolu ve Rumeli'de birçok ayan ailesi vali veya sancak beyi olarak uzun süre idarede bulunmuşlardır.

Eyalet ve Beylerbeyliği

Eyalet İdaresi

Bir beylerbeyliğinin yönetiminde en büyük idari-askeri birim olan eyalet uzun bir gelişme ve değişme çizgisine sahip olmuştur. Osmanlı devletinde ilk olarak Rumeli eyaleti teşkil edilmiştir. Rumeli'de gerçekleştirilen büyük fetihlerden sonra 1. Murat bu toprakların idaresini lala şahin paşaya bırakmıştır. Böylece takriben 1362 de Rumeli beylerbeyliği daha ziyade askeri bir özellikte ortaya çıkmıştır. İlk beylerbeylik olan Rumeli bu imtiyazlı statüsünü devletin inkırazına kadar korumuştur.

Yıldırım Bayezid 1393te Rumeli'ye geçerken Timurtaş paşayı Anadolu beylerbeyi olarak Ankara'da bırakmıştır. Böylece askeri bir zorunluluk olarak ikinci bir beylerbeyliği Anadolu beylerbeyliği doğmuştur. Fetret devrini takriben 1413te 3. Olarak Amasya ve Sivas merkez olmak üzere "Rum beylerbeyliği" teşkil edilmiştir.

Osmanlı devleri uzun süre bu üç eyaletle idare edilmiştir. Daha sonra Fatih Devrinde kurulma çabaları başlayan karaman 1512de eyalet olmuş Yavuz Sultan Selim devrinde ise Diyarbakır Halep Şam eyaletleri teşkil edilmiştir. Kanununun uzun saltanatı sırasında Dulkadir, Cezayir-Bahriselit Cezayir-i garp Musul Erzurum Bağdat Yemen Budin Basra Van Timişvar Lahze Trablusgarp Habeş olmak üzere 14 yeni eyalet teşkil edilmiştir. II. Selim Devrinde ise Kırında Kefe Kıbrıs Tunus ve Trablusşam olmak üzere 4 eyaletin daha kurulduğu III. Murat Devrine gelindiğinde 25 eyaletin teşkil edildi. III. Murat saltanatının başında; Çıldır, Trabzon, Bosna ve Kars eyaletleri teşkil edilmiş bir süre sonra İran savaşları sebebiyle bu hükümdar zamanında doğuda birçok yapay eyaletlerin teşkil edildiği ancak bunlar kalıcı olmayıp bir süre sonra elden çıktığı yada gereksiz olduğu için kaldırıldığı görülmektedir.

Osmanlı eyaleti statü bakımından **TIMARLI** ve **SALİYANELİ** olmak üzere tımar sisteminin takip edildiği eyaletlere Tımarlı eyaletler eyalet gelirinin tımar olarak dağıtılmayıp tamamının devlet namına toplanıp bu toplananlardan askerinin ve eyalet idaresinin ücretlerini ödedikten sonra geri kalanının devlet hazinesine gönderildiği eyaletlere ise saliyaneli denirdi. Tamamı Arap topraklarında olan bu eyaletler Mısır, Yemen, Habeş Bağdat, Barsa, Lahza, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i garp olmak üzere 9 adet idi.

Eyalet ve Beylerbeyi Divanı

Eyalet idaresinde en yetkili organ olan ve doğrudan doğruya beylerbeyine bağlı olarak onun başkanlığından toplanan bu divanın ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Selçuklulardaki benzerleri düşünülecek olursa bir danışma kurulu olarak ilk eyaletin teşkilatından beri mevcut olduğu düşünülebilir.

Divan eyaletin merkezi paşa sancağında beylerbeyinin konağında toplanırdı. Divanı hümayun ülke idaresinde en yetkili kurum olduğu gibi bu divanda eyalet idaresinin temel kurulu ve yapı itibarıyla divanı hümayunun küçük bir modeliydi.

Divanda beylerin başkanlığında, hazineye ait gelir kaynaklarını yöneten hazine defterdarı, tımar işlerine bakan tımar defterdarı, tımar ve zeametlerle ilgili işleri düzenleyen defter kethüdası, hukuki işlere bakan eyalet kadısı, divan efendisi, tezkereci, çavuşlar, ruznameciler ve kâtipler bulunurdu.

Türkçe bilinmeyen halkın bulunduğu Arap ve balkan eyaletlerinden halkın talep ve şikâyetlerini Türkçeye çevirmesi divan kararlarının ise halkın diline tercümesi için mahalli dilleri bilen tercümanlar divanda istihdam edilirdi. Sekreteryâ işlerini ise divan efendisi başkanlığında katipler yürütürdü.

Eyalet Divanında Görüşülen Konular

Eyalet divanı halkın dile ve şikâyetlerine açıldı. Dolayısıyla halkın verdiği arzuhal ve mahzarlar veya şifahi müracatlar bu divan gönderiminin önemli bir kısmını teşkil eder. En başta gelen konuları tımar meselesi oluşturuyordu. Eyalet divanının kararlarından memnun olmayan şikâyetlerini divanı hümayuna bildirirdi. Temel konular eyalet divanında görüşüldükten sonra şer'î meseleler kadı divanına mali konular defterdar dairesine havale edilirdi. Eyalet divanında görüşülen konular ve varılan kararlar deftere kayıt edilirdi. Ayrıca pek çok konuda divanı hümayun'un onayı alınırdı

Osmanlı eyaletinin sınırları ve bilhassa statüsünden ve yönetim kararlarında zamanla önemli değişiklikler olmuş nihayet 1864te "vilayet nizamnamesi" il batı usulü çok farklı bir statü benimsenmiştir.

Beylerbeyi

Eyaletin en büyük amiri olan beylerbeyi için Osmanlı kaynaklarında mir-i miran, emir-ül ümera ve 18. Asırdan itibaren vali denilmiştir. Osmanlı teşkilatınca önceleri geniş askeri yetkilere sahip kumandan anlamında kullanılırken yeni fetihlerden sonra kurulan eyaletlerle birlikte beylerbeyleri idari ve askeri yetkilere sahip oldular. Ayrıca 15. asır da beylerbeylik ve özellikle Rumeli beylerbeyliği rütbe ve paye olarak kullanılmıştır. Fatih kanunnamesinde bu anlamda mal defterdarından nişancı olsa beylerbeyliği hükmü ile olur denmektedir.

Beylerbeyinin azil ve tayini

Osmanlıda 16. Asırdan itibaren seyfiye (kılıç) ilmiye, kalemiye adıyla meslekler belirli hale gelmiş beylerbeyliği seyfiye içerisinde yer almıştır. Kuruluş döneminde genellikle Türk kumandanları beylerbeyi olarak tayin edilirken fatih devrinde beylerbeyliği devşirmelere verilir olmuştur. Acemi oğlanlar mektebi ve ardından Enderun'dan yetişenler saraydan taşraya çıktıklarında çeşitli hizmetlerde bulunuyor ve taşra teşkilatından en yüksek göreve beylerbeyliğine kadar yükseliyordu. Sarayda kapı ağalığından ve yeniçeri ağalığından taşraya beylerbeyi olarak çıkabiliyorlardı. Teşkilatın diğer kademelerinden de geçmek mümkündü. Fatih kanunnamesinde beylerbeyi 4 kimsenin yoludur: Mal defterdarları, Beylik ve nişancı oğlanları 500 akçe

kadılarının ve 400,00 akçeye varmış sancak beyinin yoludur denmektedir. Ve aynı kanunnameye padişah kızlarının oğullarına beylerbeyliği verilmiyor sancak beyliği verilmesi belirlenmektedir.

Beylerbeyinin Ataması

Beylerbeyliğine tayin edilenlere berat (menşur) verilirdi. Beylerbeyi ve sancak beyi beratları divanı hümayun tahvil kaleminde hazırlanır bunun içinde berat haracı alınır. Vezaret rütbesiyle tayin edilenlere genellikle menşur verilirdi. Tek tek olduğu gibi toplu tayinlerde olurdu. Osmanlı vakayinameleri toplu tayinleri ayrıntılı olarak vermektedir. Kendilerine eyalet verilen beylerbeyleri divanı hümayunda hil'at giyer ve arza giderek yer öperdi.

Beylerbeyinin Görev Süresi

Beylerbeyinin görev süresi diğer mesleklerle olduğu gibi oldukça uzundu. 16. Asır 2. Yarısından itibaren çeşitli nedenlerle süre kısalmıştır. 16. Ve 17. Asırlara ait sancak tevcih defterlerinde ve ayrıca sicil-i osmanide beylerbeyinin görev süresi hakkında fikir edinmek mümkün olmaktadır. Sürenin genellikle 1 yıl civarında olduğu söylenebilir. Ancak özel durumu olan bazı eyaletler de bu süre daha uzun olabilirdi. Nitekim Yemenli Hasan Paşa aralıksız 24 sene yemen valiliğinde bulunmuştur.

Beylerbeyinin Azli

Kaynaklarda beylerbeyliği konusunda yapılan en sert eleştirenlerin başında sürenin kısıllığı gelmektedir. Kuruluş yıllarında uzun süre görevde kalmasına karşılık 17. Asırdan itibaren beylerbeyinin sık sık değişmesi hem bu kişileri hem de halkı tedirgin etmiştir. 17. Ve 18. Asırlarda beylerbeyi 1 yılda 2-3 kere bir eyaletten başka bir eyalete tayin edilir olmuşlardır. Sık sık azledilen beylerbeyleri büyük yekûn yol masraflarını halktan almak istediler. 3. Selim bunları önlemek için bir hattı hümayun çıkarmıştır. Bu konuda 18. Asrın başlarında çıkarılan bir ferman münasebetiyle tarihçi raşid yaptığı değerlendirmede şu hususlara temas etmektedir; seferin uzaması ve peş peşe olması beylerbeyi sayısını lüzumsuz yere artırmış bunlara Rumeli ve Anadolu da bulunan sancaklar bile kâfi gelmez olmuşlardır. Beylerbeyi nöbetleşe tayin edilir mazur olanlar ise zaruret içerisinde çaresiz kalmışlardır. İstanbul'a gelen mazur beyleri ileri gelen devlet adamlarının konaklarını dolaşarak yardım ister duruma düşmüşlerdir. Bunlardan kabiliyetli ve layık olanlar eyaletlere diğerleri de bazı sancaklara tayin edilmiş veya bir miktar emekli ulufesi bağlanarak kontrol altına alınmıştır. Bundan sonra beylerbeylerinin artık izinsiz İstanbul'a gelmeleri önlenmiştir. Mazur olan beylerbeylerinin 2. Bir göreve kadar geçirdikleri zamana mülezzamat denirdi.

17. Asır ortalarında sunulan bir telhis de Osmanlı padişahlarının ülkeyi beylerbeyleri ve sancak beyleri ile idare ettikleri bu kişilerin azledilmemeleri beylerbeylerinin süresiz olarak tayin edilmeleri zaruri bir sebep olmadıkça görevden alınmamaları teklif edilmektedir.

Beylerbeyinin Görev ve Yetkileri

Beylerbeyinin görevleri barış ve savaş dönemleri olmak üzere başlıca iki devirde incelemek gerekir. Görevleri ana hatlarıyla;

- Reayanın korunması
- Askeri nizamın sağlanması
- Zulmün bertaraf edilmesi
- Eyaletin idaresi
- Seferlere iştirak şeklinde eyaletteki sancak beylerinin kadıların ve diğer idarecilerinin ona tabi olmaları eğer vezareti varsa çevresindeki beylerbeylerinin ona itaat etmesi gerektiği bildirilmektedir.

Bazı beylerbeyleri geniş yetkilere sahip olduğu bilinmektedir. En önemli görevlerinden biriside Timarların verilmesidir. Kendi eyaletinde vekil-i saltanat olarak bütün timar sipahilerinin ve askerlerin amiri olması sebebiyle timar tevcihleri bu konuda çeşitli itilafların halli beylerbeyleri ve eyalet divanlarını en çok meşgul eden hususlardır. Başlangıçta bütün timarlar beylerbeyliği tarafından tevcih edilirken 1530dan itibaren sadece küçük timarlar tevcih edilir olmuşlardır. Eyalette güvenliğin sağlanması da beylerbeylerinin önemli görevlerindendi. Bu konuda çok sert tedbirler almak görevliler tayin etmek yetkisi vardı. Eyalet halkından zulme yada haksızlığa uğrayan kimseler bizzat beylerbeyliğine veya eyalet divanına topluca mazhar veya tek kişilik arzu haller sunarlardı. Taraflar beylerbeyi buyurdusu ile eyalet divanından muhakeme edilebilirdi. Ehli örften olan beylerbeyi ehli şerden olan eyalet kadısı müftüsü ve tayinleri arasında oldukça hassas bir denge vardır. Bunlardan birsinin doğrudan saltanat makamına veya divanı hümayuna arzda bulunma yetkisinin olması beylerbeyinin ölçülü ve adil davranmasında çok etkili olmuştur.

Eyalet kadılarının beylerbeyi aleyhinde gönderdikleri pek çok arz ve arıza örneği bulunmaktadır. Bazen bölgedeki kadıların ortak şikâyetleri üzerine beylerbeyinin azledildiği cezalandırıldığı malının da elinde alındığı olurdu. Ancak beylerbeyi statü bakımından kadı müftü ve diğer ilmiye adamlarından daha üstündü.

Beylerbeyinin Seferdeki Görevleri

Beylerbeylerinin buldukları bölgenin en büyük askeri amiri ve kumandanı durumunda olmaları onların yetki ve sorumluluklarının hayli artırmıştır. Hemen her dönemde kısa aralıklarla çok cepheli savaşların yapılması beylerbeylerinin meslek hayatlarının yaklaşık 3/2 sini cephede fiilen muharebe ederek veya bunun hazırlıklarıyla meşgul olarak geçirmek zorunda bırakmıştır. Beylerbeyleri sefer ve sefer hazırlıklarıyla ilgili fermanlar gönderilir sancak beyleri sipahiler kendi kapı halkıyla yoğun bir hazırlık içerisine girerlerdi. Bölgesinde vekil-i saltanat olan beylerbeyleri sefere çıktıkları zaman ulema sadaat eşraf ve halkın katıldığı büyük bir törenle uğurlanırlardı. Seferin her safhasında fiilen görevi üstlenirler Serdar-ı Ekrem ile sık sık müşaveret yapıp toplanan divanlara katılarak strateji tespitinde yardımcı olurlardı. Beylerbeylerinin serdar olarak tayin edildiği de olurdu. Seferlerde beylerbeylerinin karargâh ve cephedeki faaliyetleri hakkında Osmanlı kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Diğer taraftan beylerbeyleri sancak beyleri gerek sefere hazırlık gerekse savaşın seyri sırasındaki ihmal hata ve beceriksizliklerinin cezasının çok ağır şekilde öderler, bazen hayatlarına bile mal olurdu. Beylerbeylerinin ölümünden sonra geride bıraktığı malları belli ölçüde devlet tarafından müsadere edilirdi.

Rumeli beylerbeyinin özelliği

Rumeli beylerbeyliğinin ilk beylerbeyliği olması ve Rumeli'nin dar-ul cihad olarak üstünlüğü sebebiyle diğerlerinden farklıydı. Her hangi bir iş için İstanbul'da bulunursa divan toplantısına katılması 1536 dan itibaren adet olmuştur. Vezir-i azamların sadarete idareten Rumeli beylerbeyliğini üstlendiği de olurdu. Nitekim fatih döneminde Vezir-i azam Mahmud paşa kanuni döneminde İbrahim Paşa ayın zamanda Rumeli beylerbeyi idiler. Diğer taraftan Mısır Budin Şam Bağdat Habeş Lahza Yemen gibi önemli eyaletlerin beylerbeyi de vezaret payesine sahip idiler ve kendilerine icraat ve teşrifatta bazı imtiyazlar tanınırdı

Beylerbeyliğinin Haberleşme Sistemi

Beylerbeyliğinin merkezle olan haberleşmesinde ULAKlar ve ÇAVUŞ'lar kullanılırdı. Genellikle bu görevliler istanbula bekleyerek getirdikleri evrakın sonucunu aldıktan sonra eyalete dönerlerdi. İstanbul hükümeti nezdinde her eyaletin devamlı olarak işlerini takip eden beylerbeyliğine bağlı kapı kethüdarları vardı.

Beylerbeyliğinin Gelir ve Giderleri

Beylerbeyinin gelir ve giderlerini görev ve mazuliyet dönemleri olarak iki safhada incelemek mümkündür. Görevde buldukları sırada gelirlerinin başında timar hasılatı gelmektedir. Fatih kanunnamesinde beylerbeyi hasların 800.000 ile 1.200.000 akçe arasında olabileceği işaret edilmiştir. Beylerbeylerinin has olarak tahsis edilen bu miktarın dışında pek çok kaynaktan geliri vardır. Buna karşılık kendine ait şahsi harcamaları kapı halkı masrafları çeşitli kimselere verdikleri hediyeler vekaizeler çok büyük rakamlara ulaşmaktadır.ancak 17. Asırdan

itibaren başta fiyat artışları olmak üzere çeşitli sebeplerle artan masraflarını salgın, salma, imdad-ı seferiye gibi yollarla kısmende olsa halktan karşılamak istemişler. Buysa halkın kitleler halinde mazhar ve arzuhalle şikayetlerine sebep olmuştur. Devlet zulüm ve biat ettiği bu davranışları şiddetle yasaklamış, müfettişlerle bunları önlemek istemiştir. Bu konuda yapılan teftişler azledilen beylerbeyi hakkında Osmanlı kaynaklarında pek çok bilgi bulunmaktadır.

Beylerbeylerinin Mazuliyet Dönemindeki Gelirleri

Beylerbeylerinin mazuliyet dönemindeki gelirleri ve ona nispetle giderleri son derece sınırlıydı. Bu dönemde belirli bir miktar yevmiye ve arpalık tahsis edilirdi. Fatih kanunnamesinde 100.000 akçe emekli ücreti alacakları veya asafnamede 150 akçe emekli ücreti verileceği veya zeamet ile olursa yıllık 80.000 akçe tahsis edileceği görülmektedir.

Beylerbeyinin Teşrifatta Yeri ve Elkabı

Beylerbeylerinin teşrifatta önemli yeri olduğu bilinmektedir. Vezaret payesi olmayan beylerbeyi elkabı belgelerde emir-ül ümera-i ikram, vezaret payesi olanların elkabı ise destur-el mükerrerem formülü ile başladığı görülmektedir. Ayrıca mısır beylerbeyi Arapça elkabı ile ferman yazdığı da görülmektedir. Beylerbeyin teşrifatla ilgili oturma sırası giyim kuşam gibi hususlarda çeşitli belgelerde bulunmaktadır.

Sancak ve Sancak Beyliği

Sancak idaresi mülki taksimatta daha önce görmüş olduğumuz eyaletlerden sonraki kademeyi teşkil eden sancak terimi Osmanlılarda bağımsız bir siyasal otorite sembolü olarak bilinmektedir. Ama bu terimin tam olarak ne zaman idari bölge birimi olarak kullanmaya başladığını bilmiyorum. Bununla beraber 15. Yy da sancak teriminin siyasal otorite manasına çok daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu terim zamanla hükümdarın temsilcisi durumunda olan ve onun siyasal-idari otoritesini üzerinde taşıyan kişilerin de sembolü haline gelmiştir. Osmanlı mülki idaresinde eyaletten sonra gelen kademenin sancak olduğu bilinmektedir. Özellikle 1. Murat zamanından beri sancak teşkilatı Osmanlı mülki teşkilatının esası kabul edilip bir kazanın kendine bağlanmasından meydana gelen eyaletlerle kaza arasındaki kademeyi teşkil eden merkez idarenin taşradaki bir ünitesidir.

16. Ve 19. Yüz yıllarda sancak ve sancak teşkilatında önemli değişiklikler olmuştur. 16. Asır sonlarında 30-32 eyalette 500 kadar 19. Yüzyılın sonlarında ise 25 eyalette 290 kadar sancağın olduğu görülmüştür. Tanzimattan sonraki idari taksimatta ise devlet salnamelerinde takip etmek mümkündür.

Sancak Beyinin Yetkileri

Sancağın başında bulunan yöneticilere sancak beyi denilmektedir. Bu bey kendi sancağı içinde eyalet beylerbeyinin sahip olduğu yetkilere sahipti. Tayin olanları da aynen eyalet beylerbeyinin tayin oldukları usule tabii olmuşlardır. Sancak beyleri sancakları içinde padişahın vekili idiler. Sancaklarında dava dinlemek ve şeriat hükümlerini yerine getirmekle mükelleftiler. Sancak beyleri eyalet beylerbeyine tabii olup şayet kendilerine iki sancak verilmiş ise birine mütesellim tayin edilir. Osmanlı vergi kanunnameleri de tamamıyla sancakları esas almaktadır. Bu kanunnamelere göre bütün idari taksimat kadılarının ve sancak beylerinin müşterek yönetmelerine esas olmaktadır. Kanunnamelere göre asayişini sağlamak bakımından en önemli birim sancaklar olarak kabul ediliyor. Her sancak birçok kadıların birleşmesinden meydana gelen bir idari birimdir. Fakat bütün kadılıkların emri altına alan ve onlara hükmetme durumunda bulunan bir merkez kadılığına rastlıyoruz. Yani her kadılık müstakil olarak faaliyet göstermektedir. Sancak beyi bütün sancağın beyi değil, her kadılığın ayrı ayrı polis şefi ve amiridir. Sancak beyi bu görevini her kadılığa bir subaşı tayin etmek suretiyle icra etmektedir. Kendisi ise paşa sancağının beylerbeyidir. 1550 yıllarına kadar devlet iç emniyet tertibatını sancak içerisinde düşünmektedir. Ancak bu yıllardan sonra sancak teşkilatında bozulmalar başlayınca başka tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir. Osmanlı mülki idaresinde 16. Ve 17. Asırlarda meydana gelen değişikliklere gelince imparatorluğun16. Asırda dâhil edilen geniş ülkelerin

1 Merkezden uzaklıkları

2 Coğrafi şartlar sebebiyle Osmanlı idari düzeninin uygulanamadığı ve böylece bölgesel gücü olan bazı kişilere özel şartlarla (ocaklık) olarak verilen değişik bir sancak türü ortaya çıkmıştır. Zamanla bu sancakların bir kısmında normal sancak statüsüne kavuşturdukları gözlenmiştir. 16. Ve 19. Asırlarda genel olarak idari teşkilatta ve sancak taksimatında değişiklikler olmuştur. Genel bir fikir vermek gerekirse 16. Asır sonlarında 30-32 eyalette 50 kadar sancak vardır. 19. Asır başlarında 25 eyalette 290 kadar sancağın olduğu bilinmektedir. Tanzimat sonrası idari taksimatta ise devleti selnamelerden takip etmek mümkündür.

Sancak beyinin Seferde Sorumluluğu

Sefer zamanında sancak beyinin vazife ve sorumluluğu daha da artmaktadır.

*Bölgedeki idarecileri ile sefere iştirak etmek,

* Tımarlı sipahilerin yoklamasını yaparak cebellülerle birlikte eksiksiz sefere katılmasını sağlamak en zorlu işlerinden biridir.

Sancak beyleri bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra sancağın bağlı olduğu eyaletin beylerbeyi ile beraber sefere katılırdı. Sancak beyinin kendi bölgesinde yapılması gereken işlerle ilgili olarak divanı hümayundan hükümler gönderilirdi. Mühime defterlerinden bunun pek çok örneği bulunmaktadır. Sınır bölgelerinde ve serhatlarda bulunan sancakların beyleri daha geniş yetkilere sahip olmakta anlaşmalara göre çeşitli temaslarda bulunmaktadırlar.

Sancak beylerinin tayini ve görev süreleri

Sancaklara merkezden; birun ve Enderun halkından, müteferrikalarından kapı kullarından birisinin bey tayin edildiği veya taşrada alay beyi defter kethudası timar veya hazine defterdarlarından veya sancak beylerinin oğulları ve yakınlarından tayin yapıldığı bilinmektedir. Bunların zamanla nispetlerinde değişmeler olduğu görülmektedir. Sancak beylerinin genellikle 1 yıl ile 3 yıl arasında görev yaptıkları mazuriyet dönemlerinin de 2 yıl gibi kısa sürdüğü sonrada tekrar diğer bir sancağa veya beylerbeyliğine geçtikleri bilinmektedir. Yeniden bir sancağa tayin edilirken bu görev aynı beylerbeyliği içinde veya başka bir eyalette olabilmektedir.

Sancak beylerinin gider ve gelirleri

Sancak beylerinin esas gelirleri;

1. Has'lardan sağlanmaktadır. 17. Asrın başlarında her bir sancak beyinin has geliri “ayn âli” risalesinde listeler halinde verilmiştir.
2. Serhatlarda ve sınırlarda özellikle 15. Ve 16. Asırlarda ganimetlerde önemli gelirler sağladığı görülmektedir.
3. Sınır bölgelerinde bulunan sancak beyi ve beylerbeylerinin kendi adlarına ticaret ve dış ticaret yaptığı onunda önemli bir gelir sağladığı görülmektedir.
4. Kendi bölgelerindeki timar tevçillerinden belirli geliri bulunmaktadır.
5. Ayrıca kendilerine peşkeş “hediye” adıyla çeşitli eşya ve paranın gelmiş olduğu bilinmektedir.

Bütün bu gelirlere rağmen fiyat artışları sancak beylerini en çok sıkıntıya sokan hadise olmuştur. Sancak beyleri bütün bu gelirlere yetinmeyip reayaya gayri meşru salgın salma bit'at taleplerinde bulunması adaletnamelerde şiddetle reddedilmiştir. Sancak beylerinin harcaması ise yüksek idi;

Kendisi ve ailesinin giderleri

Kapı halkının giderleri

Sunduğu hediyeler, caize (ödülleri) ve peşkeşler şeklinde üç kalemde toplamak mümkündür.

Kapı Halkı

Sancak beyinin zengin kapı halkına sahip olması, başarısı ve devlet nezdinde itibar görüp terfi etmesi için en önemli vesile idi. Kaynaklarda çok defa sancak beyinin terfi sebebi olarak kapısının mükemmelliği zikredilmiştir.

Kaptan Paşa

Cezayir-i bahr-i sefir eyaletine bağlı sancakların beylerine sancak beyi yerine “derya beyi” denmektedir. Bunlar sahip oldukları hasların gelir durumuna göre deniz seferlerine kadırgalarıyla katılırlardı. Bunlara “bey gemileri” adı verilirdi. Derya beylerinin görevleri başlıca idareleri altında bulunan sancakların sahillerini korsan saldırılarına karşı korumaktı. Kaydı hayat şartıyla verilen derya beyliği eğer riyakati veya oğlu var ise oğluna intikal ederdi.

Hükümet Sistemi

Doğu anadoluda aşiret boylarının kuvvetli olduğu yerlerde özellikle Diyarbakır eyaleti bünyesinde hükümet terimiyle ifade edilen özel statüye sahip sancaklar vardı. Bunların beylerine “hakim” denilirdi ve bunlarda idare ırsen babadan oğla intikal ederdi. Hükümetle idare edilen yerlerde hakimler vergileri toplar sancağın ihtiyacı olan kısmı sarfedildikten sonra geri kalanı merkeze gönderilirdi. Buna karşılık belirlenen asker ile sefere katılmaları gerekirdi. Merkezi idare bir denge ve kontrol unsuru olarak bu yerlere merkezden kadılara tayin etmiş ve yeniçeri birlikleri göndermiştir.

Kaza İdaresi

Kaza; iktisadi sosyal ve coğrafi şartlar bakımından belirli büyüklük ve nitelikteki köyler grubunun tabii yönetim merkezi durumunu kazanmış olan bir kasaba veya şehrin adli idari ve diğer işlerini yürütmek üzere teşekkül etmiş bir yönetim kademesi şeklinde gelmiştir. Bu duruma göre kazalar birer teşkilden ziyade iktisadi coğrafi ve şartların daha çok kendiliğinden oluştuğu idari birimler olup bu özelliğini Selçuklulardan beri devam ettirmektedirler

Osmanlı mülki idaresinde kaza sistemi

Osmanlı mülki idare sisteminde önemli bir yeri olan kazalar taşrada vilayetlerden daha küçük yerlerde kurulan adli ve idari birimdir. Bu idari birimler bir üst idari kademe olan sancağa değil doğrudan doğruya divan-ı hümayuna bağlıdır. Ve yönetim kazada tek bir elde toplandığından bu idari birime “hükümet müesseseleri birliği” de denmektedir. Uzun yıllar devlet ile halk münasebetleri bakımından en önemli idari birim olarak kaza kabul edilmiştir. Kadı; kadı askerinin imhası üzerine sultan tarafından tayin edilmiştir. Kuvveti de buradan gelmektedir. Diğer yandan kadı reaya münasebetlerini düzenleyen kişi olarak oraya başka hiçbir merci gelmeden divan-ı hümayun ile doğrudan doğruya muhatabalar da bulunmaktadır. Ayrıca divanın gözünde de kadı devletin taşradaki en uç icra organı olduğundan önemlidir. Kadının icraatı yani hükümleri aleni idi. Kadının yardımcısı naib katip muhırbaşı ve hademelerdir. Kadının icraatına itiraz halinde müftüden fetva alınmaktadır. İlk devirlerden beri kaza kadısının yanında birde subaşı bulunurdu ki kaza ahalisinin bütün davalarını o kazanın kadısına hallettirmek zorundaydı. Bu sebeple sancak mensupları merkez veya diğer bir kaza kadısına müracat edemez veya kaza halkının bir işini kaza dışındaki bir kadıya götüremez. Ancak kadıdan bir şikayet olduğu zaman merkezin izniyle başka bir kadı bu işe bakabilirdi. Fakat bizzat sancak beyi veya kapı ağalarından birisi kazaları dolaşarak asayiş kontrol ederdi. Yine bu kapı ağaları veya sancak beyleri de halkın işini ancak kendi kadılarına götürmek zorundaydı. Kadıda kaza halkının bütün işlerini kendisi görmek zorundadır. Kendisi gitmediği yerlere “naib” gönderirdi. Kadılar buldukları yerin büyük ve küçüklüklerine göre maaş ve derece alırlardı. Kazanın asayiş ve düzenini sağlayan kadıdan sonra en önemli kişisi “subaşıydı” her kazanın merkezinde oturan bir subaşı ve emrinde de “asesbaşı ve asesler” yani polis müdürü ve poliler vardı. Bu görevliler hazine gündeğlik hesabıyla maaş alıyorlardı. Mülki idare hususunda kadıya yardım eden diğer bir unsurda halk mümessilleri olup bunlarda şehir mahalle ve köy kethudalarıydılar. Kazanın maliye işlerini yürüten kimselere “zaim” adı verilirdi. Bu işleri de ilk yıllarda subaşı üzerine almış durumdaydı. Şehrin dışarıya karşı emniyetinde

dizdar kumandasındaki kale erleri sağlıyordu. Kadıların yanında birde belediye hizmetlerini yürütmekle görevli olup hükümetçe tayin edilen muhtesipler, bazarbaşıları, esnaf şeyhleri, yiğitbaşlar, mimarbaşlar, çöpçübaşları gibi yardımcıları vardı. Merkez ve taşra yönetimindeki bozulmaya paralel olarak 1550 yıllarından itibaren kaza yönetimi bozulmaya başlamıştır. Ve kadıların nüfuzları azalarak zaman zaman beyler tarafından hapsedildikleri dahi görülmüştür. 1864 tarihli “teşkili vilayet nizamnamesiyle” vilayetler “livalara” livalarda kazalara ayrılmış bulunuyordu. Yine nizamnamenin üçüncü maddesine göre her sancak “liva” bir çok kazalara tayin edilerek her bir kazada bir kaymakamlık olacaktır.